

การเสริมสร้างเครือข่ายชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดี
จังหวัดนครสวรรค์

The Strengthening community networks in archaeological sites.

Nakhon Sawan Province

ศิริโรจน์ นามเสนา* พระศรีสุทธิพงศ์**

Received: November 22, 2018

Revised: December 4, 2018

Accepted: January 14, 2019

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง การเสริมสร้างเครือข่ายชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีจังหวัดนครสวรรค์มีวัตถุประสงค์ไว้ 3 ประการ คือ (1) เพื่อจัดทำระบบฐานข้อมูลแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์ (2) เพื่อศึกษาการบริหารจัดการโดยชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีจังหวัดนครสวรรค์ (3) เพื่อส่งเสริมเครือข่ายชุมชนแหล่งความรู้ด้านประวัติศาสตร์โบราณคดี ในจังหวัดนครสวรรค์ การวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยวิธีการเชิงผสมผสาน (Mixed Method Research) โดยใช้แบบแผนเชิงผสมผสานแบบอธิบาย (Explanatory Design) เพื่อให้การวิจัยเรื่อง “การเสริมสร้างเครือข่ายชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีจังหวัดนครสวรรค์” มีสาระครอบคลุมครบถ้วน เหมาะสมสำหรับนำไปพัฒนาต่อไป

ผลการวิจัยพบว่า

1) จัดทำระบบฐานข้อมูลแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์ แหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์ จำนวน 41 แหล่งและมีโบราณคดีที่ได้รับการขึ้นทะเบียนจำนวน 15 แหล่ง บางแหล่งก็ถูกประชาชนบุกรุกครองครองการทำประโยชน์

2) การบริหารจัดการโดยชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีจังหวัดนครสวรรค์ จากการสำรวจพบว่าทุกแห่งมีชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมในการจัดการไม่ว่าจะมีกิจกรรมใดๆเกี่ยวกับโบราณคดีโดยที่เด่นชัด คือ พิพิธภัณฑสถาน อำเภอด่านช้าง อำเภอด่านช้าง ที่มียุวมัคคุเทศก์นำนวยความสะดวกและที่ อำเภอด่านช้าง มีการจัดกิจกรรมวัน “ฟ้าสาบที่เวสาลี” รำลึกถึงความเป็นมาของโบราณคดี

* ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายกิจการทั่วไป มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครสวรรค์ ตำบลนครสวรรค์ออก อำเภอเมืองฯ จังหวัดนครสวรรค์.

** อาจารย์ประจำศูนย์บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครสวรรค์ ตำบลนครสวรรค์ออก อำเภอเมืองฯ จังหวัดนครสวรรค์.

3) ส่งเสริมเครือข่ายชุมชนแหล่งความรู้ด้านประวัติศาสตร์โบราณคดี ในจังหวัดนครสวรรค์ มีการวางนโยบายในการส่งเสริมเครือข่ายในแต่ละชุมชนในการให้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับกิจกรรมด้านโบราณคดีโดยการสร้างกลุ่มไลน์ กลุ่มเฟซบุ๊ก กิจกรรมหลักๆในแต่ละชุมชนที่ได้ลงพื้นที่วิจัยนั้นได้รับข้อมูลที่เป็นประโยชน์ กล่าวคืออย่างแรกในชุมชนเมืองก็มีประเพณีวัฒนธรรมที่จะประชาสัมพันธ์เชิงวิถีพุทธคือ พิธีตักบาตรเทโวโรหนะวัดวรนาถบรรพต ถือได้ว่าเป็นอีกปรากฏการณ์ด้านวิถีพุทธที่สามารถนำมาเป็นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้เกิดการสร้างรายได้กระจายรายได้เป็นอย่างดี งานประจำปีวัดจอมคีรีนาคพรตหรือวัดโบสถ์เทวดาสวรรค์ถือเป็นอีกกิจกรรมที่สามารถสร้างเครือข่ายในการท่องเที่ยววิถีพุทธอีกช่องทางหนึ่ง

คำสำคัญ: การบริหารจัดการ, การอนุรักษ์, การเสริมสร้างเครือข่าย, แหล่งโบราณคดี

ABSTRACT

Research The community network in Nakhon Sawan archaeological sites has three objectives: (1) to develop an archaeological database system in Nakhon Sawan province; (2) to study community management in archaeological sites. Nakhon Sawan Province (3) to promote community networks, archeological knowledge sources This research uses the Mixed Method Research Methodology, using the Explanatory Design methodology. "Strengthening of the community network in archaeological sites in Nakhon Sawan province" has a comprehensive content. Good for development

Results of the Research

1) Archaeological database system in Nakhon Sawan province. There are 41 archaeological sites in Nakhon Sawan province and 15 archaeological sites that have been registered by the people.

2) Community-based management of archaeological sites in Nakhon Sawan province. From the survey, it is found that all communities have participated in management activities, including archaeological activities, with the prominent feature of Chan Sen Museum, Tachalee District, which has a lot of useful guides. Activity Day "The Dawn at Wesley" remembers the history of archeology.

3) Promote community networks, sources of knowledge about archeology. In Nakhon Sawan Province There is a policy to promote the network in each community to provide information on archaeological activities by creating a lineage. Freshbook Main activities in each community that have been researched are useful information. First of all, the city has a cultural tradition that will promote Buddhism. Tewaroon Temple Wat Waranat Banpot Considered as another phenomenon of Buddhism that can be used as a cultural tourism has created a revenue distribution

well. Wat Chom Khiri Noppattana or Wat Ang Thong is one of the activities that can be used to create a network in Buddhist tourism.

Keyword: Administration Manages, Conservation, Strengthening community networks, Archaeology Source

1. บทนำ

โบราณคดี (Archaeology) เป็นวิชาที่ว่าด้วยการศึกษามนุษย์ในอดีต ศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของวัฒนธรรมของกลุ่มคนต่างๆผ่านหลักฐานที่หลงเหลืออยู่ ได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้ ภาชนะดินเผา ซากสัตว์ สิ่งก่อสร้าง อาคารสถานที่ที่มนุษย์ได้สร้างและประดิษฐ์คิดค้นขึ้นมา (man-made/artificial evidences) โครงกระดูกของมนุษย์รวมทั้งหลักฐานเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่มนุษย์ได้ตัดแปลงเพื่อใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตตั้งแต่เกิดจนตายทั้งในเรื่องการทำมาหากิน การอยู่อาศัย การผลิต การค้าขาย การประกอบพิธีกรรมต่างๆ การแสดง การละเล่น การแข่งขันกีฬา การทำงาน ศิลปะ การรักษาพยาบาล การฝังศพ และกิจกรรมอื่นๆในยุคสมัยต่างๆซึ่งอาจจะเก่าแก่ย้อนหลังตั้งแต่เมื่อหลายแสนปีก่อนเรื่อยมา (สายันต์ ไพเราะชญิจิตร, 2547: 1) ในประเทศไทยเริ่มจากความสนใจเกี่ยวกับกำเนิดและความเป็นมาของบรรพบุรุษ ปรากฏในรูปแบบของตำนานพื้นบ้านตามแนวความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพุทธศาสนา กับแนวความเชื่อท้องถิ่น ฯลฯ ในการทำนุบำรุงดูแลรักษาจะเป็นซึ่งเป็นสำนักในเชิงศาสนา เช่น การอุทิศผู้คนเพื่อดูแลรักษาศาสนสถาน การรวบรวมชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินมาซ่อม การบูรณะวัด การขุดดูฐานสิ่งก่อสร้างภายในวัด และการออกกฎหมายควบคุม เช่น ในกฎหมายตราสามดวงที่ชำระขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยรวบรวมกฎหมายเก่าสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้กำหนดโทษผู้ที่ทำลายโบราณสถาน โบราณวัตถุในพระศาสนา

แม้ว่าประเทศไทยจะมีพระราชบัญญัติโบราณวัตถุโบราณสถานฯ มาตั้งแต่ พ.ศ. 2504 มีอนุสัญญาระหว่างประเทศ และทำสัญญากับบางประเทศเพื่อป้องกันการนำเข้า-ส่งออก โบราณวัตถุที่ผิดกฎหมาย เช่น โบราณวัตถุและศิลปวัตถุที่เป็นหลักฐานความเป็นมาของประเทศไทย จะซื้อขายได้ก็เฉพาะสิ่งของที่เป็นสมบัติส่วนตัวที่ได้รับเป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษผู้สร้างขึ้นมาเท่านั้น แต่กระนั้นก็ยังมีการซื้อขายโบราณวัตถุอันเป็นสมบัติของชาติกันอย่างกว้างขวาง มิได้เกรงกลัวอาญาของกฎหมายเลยวิธีเดียวที่อาจช่วยแก้ปัญหานี้ได้คือ กระตุ้นจิตสำนึกของคนให้มีความรู้สึกร่วมกันที่จะร่วมแรงร่วมใจอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุของประเทศ ให้เป็นสมบัติวัฒนธรรมของบ้านเมืองมิใช่เป็นสมบัติส่วนตัว ทั้งนี้ต้องรีบกระทำให้ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป เพราะพຽນนี้ก็อาจหายไปเสียแล้ว

โบราณคดีเหล่านั้น จัดเป็นกลไกการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรม พร้อมถ่ายโอนสู่อนุชนคนรุ่นหลัง เพื่อเป็นประโยชน์ในการบ่งบอกคุณค่าทางวัฒนธรรมในชีวิตมนุษย์ แต่ในปัจจุบัน โบราณรุ่งเก่าถูกมองว่าเป็นของโบราณเก่าล้ำหลัง ไม่ทันสมัย เรียนรู้ได้ยาก ดังนั้น อนุชนคนรุ่นหลังจึงไม่อยากจะสืบต่อโบราณคดีจากหลักผู้ใหญ่ผู้เป็นปราชญ์ที่ทรงความรู้

ในส่วนของโบราณคดีท้องถิ่นเอง ไม่ได้จัดทำสื่อการสอนหรือการถ่ายทอดที่เหมาะสม ทำให้ไม่สามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ของตนสู่คนอื่น จนในที่สุดก็สูญหายเมื่อโบราณคดีเหล่านั้นได้เสื่อมสลายไปแล้ว

ในเมื่อโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์เป็นของมีคุณค่า เป็นต้นทุนที่มีอยู่แล้วในสังคม การศึกษากระบวนการบริหารจัดการในแต่ละแขนง การใช้องค์ความรู้จากการอนุรักษ์พัฒนาของแต่ละคน จึงเป็นเรื่องที่ควรจัดระบบ บันทึก และเก็บไว้ในรูปขององค์ความรู้สมัยใหม่ เพื่อเป็นประโยชน์ในการถ่ายทอดและประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดคุณค่าความหวงแหนในปัจจุบันและอนาคต ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงเล็งเห็นความสำคัญและความจำเป็นอย่างยิ่งในการศึกษาการบริหารจัดการแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์ ก่อนที่แหล่งโบราณคดีเหล่านี้จะถูกทำลายโดยการกระทำของประชาชนที่ปราศจากความรู้ความเข้าใจ โดยดำเนินการสำรวจศึกษาแหล่งโบราณคดี เพื่ออนุรักษ์และพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น สำหรับนักเรียน นักศึกษา เยาวชน ตลอดจนประชาชนในท้องถิ่นและนักท่องเที่ยว ได้เกิดความรู้ความเข้าใจและความภาคภูมิใจ นำไปสู่ความร่วมมือร่วมใจที่ลุ่มลึกในการดูแลและอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและมรดกทางวัฒนธรรมที่บ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองของท้องถิ่นและประเทศชาติแบบมีส่วนร่วมให้คงอยู่สืบไป

2.วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 2.1 เพื่อจัดทำระบบฐานข้อมูลแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์
- 2.2 เพื่อศึกษาการบริหารจัดการโดยชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีจังหวัดนครสวรรค์
- 2.3 เพื่อส่งเสริมเครือข่ายชุมชนแหล่งความรู้ด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์

3.ขอบเขตของโครงการวิจัย

ขอบเขตด้านเนื้อหา ศึกษาประวัติความเป็นมาทางหนังสือ งานวรรณกรรม งานวิจัย คำ-บอกเล่า หรือจากเอกสารหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีความเป็นมาในมิติต่างๆ ของแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์ ใน 3 กลุ่ม คือ 1.ด้านการจัดทำฐานข้อมูล 2.ด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม 3.ด้านการเสริมสร้างเครือข่าย

ขอบเขตด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้มีส่วนสำคัญในการศึกษาครั้งนี้ประกอบด้วย

พระสงฆ์	จำนวน	41 รูป
ผู้นำชุมชน	จำนวน	41 คน (40 หมู่บ้าน และ 40 ชุมชน)

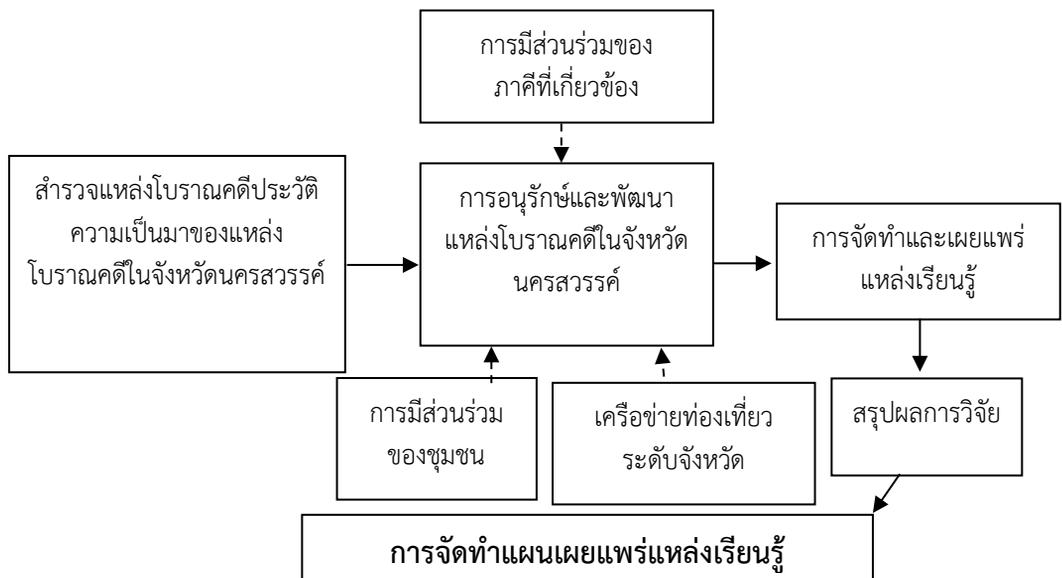
ตัวแทนจากหน่วยงานภาครัฐ เช่น วัฒนธรรมจังหวัด วัฒนธรรมอำเภอ เจ้าหน้าที่อุทยานประวัติศาสตร์ เจ้าหน้าที่โบราณคดี จำนวน 25 คน

นักเรียน นักศึกษา จำนวน 80 คน
ประชาชนทั่วไป จำนวน 400 คน
รวมทั้งสิ้น 587 รูป/คน

ขอบเขตด้านพื้นที่ แหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์ จำนวน 41 แหล่งคือ

- 1.อำเภอเมืองฯ จำนวน 8 แหล่ง,วัดกระตือทอง, วัดจอมคีรีนาคปรต, วัดช่องลม,เมืองพระบาง, วัดเขากบ, วัดบน, แหล่งโบราณคดีบ้านคลองกระดาน, บ้านทัพชุมพล
- 2.อำเภอชุมแสง จำนวน 2 แหล่ง วัดถ้ำเนินพระปรางค์, วัดเกษไชยเหนือ
- 3.อำเภอบรรพตพิสัย จำนวน 2 , ดงแม่นางเมือง, เขาหน่อ เขาแก้ว,
- 4.อำเภอไพศาลี จำนวน 7 แหล่งโคกพระยาเผาเข้า, เมืองอโยธยาศาวิ (เมืองอภัยศาลี), วัดหลวงพ่อดำ, วัดโพธิ์ประสาท,เขาสอยดาว,บ้านสำโรงชัย,รอยพระพุทธรบาทไพศาลี
- 5.อำเภอโกรกพระ จำนวน 5 แหล่ง วัดท่าซุด, วัดบางประมุง, วัดบางมะฝ่อ, วัดเกาะหงษ์,วัดหนองปลาแห้ง
- 6.อำเภอดากฟ้า จำนวน 4 แหล่ง ถ้ำพระ, เนินโบราณสถานบ้านพูนิมิต, แหล่งโบราณคดีบ้านพุ่ม่น, วัดถ้ำพรสวรรค์
- 7.อำเภอท่าตะโก จำนวน 3 แหล่ง,บ้านดอนคา,แหล่งโบราณคดีบ้านเขาล้อ,บ้านหัวถนนกลาง,
- 8.อำเภอตากาลี จำนวน 2 แหล่ง, บ้านโคกจันเสน, แหล่งโบราณคดีบ้านบ่อดินขาว
- 9.อำเภอพยุหะคีรี จำนวน 7 แหล่ง กลุ่มโบราณสถานโคกไม้เดน, วัดพระปรางค์เหลียง, ,แหล่งโบราณคดีบ้านเขাপ้อพลับ, วัดสระทะเล,แหล่งโบราณคดีโคกสำริด,เมืองโบราณคูเมือง, เขาสรระนางสรง
- 10.อำเภอเก้าเลี้ยว จำนวน 1 แหล่ง วัดมหาโพธิ์ใต้

กรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย

4. วิธีการดำเนินการวิจัย และสถานที่ทำการทดลอง/เก็บข้อมูล

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) ซึ่งใช้วิธีการรวบรวมและศึกษาข้อมูลอยู่ 2 ประการ คือ

(ก) การวิจัยเอกสาร เป็นการรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Documentary Research) โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

(1) รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) จากพระไตรปิฎก

(2) รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) จากอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกาและเอกสารงานวิจัยอื่นๆที่เกี่ยวข้อง

(ข) การวิจัยภาคสนาม (Field Work) โดยมีการรวบรวมข้อมูลภาคสนาม 2 วิธีการดังนี้

(1) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-dept Interview) โดยการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิและผู้รู้ นักวิชาการที่เกี่ยวข้อง จำนวน 20 ท่านดังนี้

ก. ผู้เชี่ยวชาญด้านพุทธศิลปะ จำนวน 10 ท่าน

ข. ผู้ที่เชี่ยวชาญด้านการบริหารจัดการแหล่งโบราณคดี จำนวน 10 ท่าน

(2) การสนทนากลุ่ม (focus group) โดยจะเชิญผู้ทรงคุณวุฒิทั้งทางด้านพุทธศิลปะใน พระพุทธศาสนาและด้านการบริหารจัดการแหล่งโบราณคดี มาสนทนาเพื่อประมวลความรู้ในการ ประยุกต์ใช้หลักการบริหารจัดการแหล่งโบราณคดี กับการท่องเที่ยวให้ประสบความสำเร็จของแต่ละ แห่ง

เมื่อได้ข้อมูลจากแหล่งข้อมูลทั้งหมดแล้วก็จะจากนั้น ศึกษา และวิเคราะห์ข้อมูล เรียบ เรียงข้อมูล และนำเสนอผลการวิจัยเป็นอันดับต่อไป

5. ผลการวิจัย

5.1.1. ฐานข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์

ในพื้นที่ของผู้วิจัยลงสำรวจได้พบโบราณคดีที่ได้รับขึ้นทะเบียนและไม่ได้รับการขึ้น ทะเบียน จำนวน 10 อำเภอทางผู้วิจัยจะได้สรุปผลการวิจัยเป็นลำดับดังนี้

5.1.1.1 โบราณสถานในอำเภอเมืองนครสวรรค์ วัดที่ได้รับการขึ้นทะเบียนจำนวน 5 แห่ง คือ 1) วัดกระตี่ทอง เป็นวัดร้าง ตั้งอยู่ที่บ้านเกาะเห็ด หมู่ที่ 1 ตำบลนครสวรรค์ออก อำเภอ เมืองนครสวรรค์ สิ่งสำคัญในวัดร้างที่เหลือให้เห็นคือ เจดีย์ย่อมุมสิบสอง วัดแห่งนี้ ขึ้นทะเบียน โบราณสถาน โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม 2478 ปัจจุบัน ชาวบ้านใช้วัดกระตี่ทอง เป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมด้านลานวัฒนธรรม ลานกีฬา และสำหรับ พักผ่อนของชุมชนบ้านเกาะเห็ดอยู่ในเขตตำบลนครสวรรค์ โบราณสถานในวัดคือ เจดีย์วัดกระตี่ ทอง ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน เมื่อปี พ.ศ. 2478 2) เมืองพระบาง ตั้งอยู่บริเวณวัดสี่เข้า ซึ่งเป็นวัด ตั้งอยู่กลางเมืองตัวเมือง มีคันท่าแพงและคูเมือง กำแพงกว้าง ยาวด้านละ 4 เส้น (160 เมตร) (ภาพ

ที่ 3.21) มีเจดีย์ตั้งอยู่กลางเมืองและพระพุทธรูปก่ออิฐถือปูน เศียรขนาด 20 กำมือ ตัวเมืองตั้งอยู่ห่างจากอำเภอเมืองนครสวรรค์ ราว 2 กิโลเมตร ในเขตเทศบาล เป็นเมืองเก่าสมัยสุโขทัย ต่อมาในสมัยอยุธยาตอนต้นเรียกว่า เมืองพังคา ยังมีแนวกำแพงดินรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีคูน้ำล้อมรอบยาวด้านละ 80 เมตร สูง 1.50 เมตร กว้าง 2 เมตร ต่อมาสมัยกรุงธนบุรีแม่น้ำปิงเปลี่ยนทางเดิน จึงย้ายเมืองไปตั้งบริเวณใต้มณฑลทหารบกที่ 4 บริเวณบ้านตลาดไผ่ล้อม บางครั้งก็เรียกเมืองทานตะวันหรือเมืองซอนตะวัน เมืองพระบางและวัดสี่เข้าได้ขึ้นทะเบียนโบราณสถานโดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม พ.ศ.2478 3) วัดกบ หรือวัดวรนาถบรรพต หรือวัดปากพระบาง ตั้งอยู่บนเขาภบ เขตเทศบาลเมืองนครสวรรค์ ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำปิงเช่นเดียวกับเมืองพระบางที่ตั้งอยู่เชิงเขา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพบศิลาจารึกเมื่อ พ.ศ.2464 บนเขาภบใกล้กับรอยพระพุทธรูปบาทของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ซึ่งในศิลาจารึกนครชุม กล่าวไว้ว่า “พระยารมย์มหาราชให้ไปพิมพ์เอารอยตีนพระเป็นเจ้าถึงสิงหลอันเหยียบเหนือจอมเขาสุมนภูบรรพต ประมาณเท่าใดเอามาพิมพ์ไว้จูงคนทั้งหลายเห็นแท้ อันหนึ่งประดิษฐานไว้เหนือจอมเขาที่ปากพระบาง” ส่วนศิลาจารึกหลักที่ 11 พ.ศ.1962 (วัดกบ) กล่าวถึงการสร้างพระเจดีย์วิหารอุทิศให้พระยารามผู้น้อง ซึ่งสอดคล้องกับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ ความว่า “ศักราช 781 (พ.ศ.1962) พระมหาธรรมราชาธิราชเจ้าฉันทพาน เมืองเหนือทั้งปวงเป็นจลาจล เสด็จขึ้นไปถึงพระบาง พระยาบาลเมืองและพระยารามออกถวายบังคม” ภายในวัดมีสิ่งสำคัญคือ

- เจดีย์ทรงลังกาหรือทรงระฆัง ก่ออิฐถือปูน ลักษณะองค์ระฆังตั้งอยู่บนฐาน เป็นเจดีย์ในรุ่นหลังราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 ลักษณะบัลลังก์ไม่มีเสาด้านแบบศิลปะสุโขทัย

- พระพุทธรูปศิลาปางนาคปรก ศิลปะลพบุรีได้รับการซ่อมแซมแล้ว อายุราวพุทธศตวรรษที่ 18 คล้ายกับพระพุทธรูปนาคปรกที่พบบริเวณเขาตาคลี

- รอยพระพุทธรูป (หินชนวน) ลายดอกบัวตรงกลางมีขนาดเล็กกว่ารอยพระพุทธรูปเขาหน่อ อำเภอบรรพตพิสัย และลักษณะร่องรอยตื้นกว่า

เขาภบขึ้นทะเบียนโบราณสถาน โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม 2478(4) วัดบน ตั้งอยู่ในเขตตำบลบ้านมะเกลือ อำเภอเมืองนครสวรรค์ ภายในวัดประกอบด้วยฐานอุโบสถและวิหารก่อด้วยอิฐและมีกำแพงแก้ว (ก่ออิฐ) ล้อมรอบกลุ่มโบราณสถาน ส่วนขนาดของโบราณสถานยังไม่ชัดเจน เพราะยังไม่ได้ดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดี วัดบนขึ้นทะเบียนโบราณสถาน โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม 2478(5) วัดช่องลม ตั้งอยู่ในเขตตำบลบ้านมะเกลือ อำเภอเมืองนครสวรรค์ มีสิ่งสำคัญคือ อุโบสถ กำหนดอายุสมัยสุโขทัย วัดช่องลมขึ้นทะเบียนโบราณสถาน โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม 2478 (6) วัดจอมคีรีนาคพรต ตั้งอยู่ในเขตตำบลนครสวรรค์ออก อำเภอเมืองนครสวรรค์ ประกอบด้วยสิ่งสำคัญ คือ วิหาร อุโบสถ และพระพุทธรูปปางมารวิชัย ได้รับการซ่อมแซมต่อเนื่องมา กำหนดอายุสมัยสุโขทัย-อยุธยา กลุ่มโบราณสถานดังกล่าวตั้งอยู่บนเขาบวชนาค ทางซ้ายฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ห่างจากวัดกบ (วรนาถบรรพต) มาทางทิศตะวันตก

เฉียงใต้ราว 3 กิโลเมตร ในขณะที่วัดเขากบตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิง ก่อนที่แม่น้ำปิงจะรวมกับแม่น้ำน่านราว 1 กิโลเมตร ดังนั้นทั้งเขากบและเขากบวชนาคจึงเป็นทั้งที่ตั้งศาสนสถานที่สำคัญของเมืองนครสวรรค์ และเป็นจุดยุทธศาสตร์ในการสังเกตการณ์และชุมนุมกองทัพในสมัยอยุธยา โดยเฉพาะลักษณะการตั้งศาสนสถานบนภูเขาได้ปรากฏมาแล้วตั้งแต่สมัยทวารวดี เช่น บ้านโคกไม้เดน บ้านเขากบพลับ อำเภอพยุหะคีรี จึงแสดงแนวคิดหรือคติในการสร้างพุทธสถานไว้บนภูเขา ซึ่งโบราณสถานรูปทรงเจดีย์บนเขากบพลับ พบว่ามีการสร้างต่อเนื่องมาถึงสมัยลพบุรีและสุโขทัย กลุ่มโบราณสถานเขากบวชนาค ขึ้นทะเบียนโบราณสถานโดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม 2478 7) วัดหนองปลาแห้ง ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 4 ตำบลนครสวรรค์ออก จากการสำรวจได้พบเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง ขนาด 6 x 6 เมตร สูง 10 เมตร ลักษณะก่ออิฐถือปูน แบบศิลปะอยุธยา อายุราวพุทธศตวรรษที่ 22-23 นอกจากนี้ ยังพบแนวคูน้ำล้อมรอบขนาด 500 x 1,000 เมตร แต่มีแนวชัดเจนทางด้านทิศใต้ ส่วนทางด้านอื่นถูกบกรุกจากการก่อสร้างถนนและบ้านเรือนราษฎร พื้นที่บริเวณนี้แต่เดิมน่าจะเป็นวัดสมัยอยุธยา ต่อมามีการดัดแปลงเป็นค่ายสำหรับพักไพร่พลในระหว่างสงคราม อาจจะเป็นค่ายของกองทัพไทยในคราวรบกับพม่าที่ล้อมเมืองพิษณุโลกใน พ.ศ.2313 โดยใช้เมืองนครสวรรค์เป็นค่ายลำเลียงเสบียงที่สำคัญ ซึ่งพระยาราชเศรษฐีตั้งค่ายอยู่ ณ เมืองนครสวรรค์

5.1.1.2 โบราณสถานในอำเภอชุมแสง มีโบราณคดีได้รับการขึ้นทะเบียนจากกรมศิลปากร จำนวน 1 แห่งกล่าวคือ

1. วัดถ้ำเนินพระปรางค์ ตั้งอยู่หมู่ที่ 4 ตำบลพันลาน อำเภอชุมแสง มีสิ่งที่สำคัญ คือ วิหารก่อด้วยอิฐ ขนาด กว้าง 10 เมตร ยาว 27 เมตร เหลือซากวิหารสูง 1.50 เมตร มีเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังก่ออิฐและศิลาแลง ขนาด 10.60 x 10.60 เมตร เป็นประธานหลักของวัด ทั้งวิหารและเจดีย์ตั้งอยู่บนฐานก่ออิฐขนาด 27 x 60 เมตร ลักษณะวิหารและเจดีย์เป็นแบบศิลปะสุโขทัย-อยุธยา

5.1.1.3 โบราณสถานในอำเภอบรรพตพิสัย มีโบราณคดีได้รับการขึ้นทะเบียนจากกรมศิลปากร จำนวน 1 แห่งกล่าวคือ

วัดเขาหน่อ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2491 ต่อมาอุโบสถชำรุดทรุดโทรม ทางวัดได้ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาอีกครั้ง เมื่อปี พ.ศ. 2530 ความสำคัญ ในสมัยโบราณ เมื่อถึงวันแรม 1 ค่ำ เดือน 5 ของทุกปี จะมีชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในละแวกนั้น และจังหวัดใกล้เคียง เช่น พิจิตร กำแพงเพชร สุโขทัย ตาก ชัยนาท ลพบุรีอุทัยธานีและนครสวรรค์จะเดินทางมานมัสการปิดทองรอยพระพุทธรูปบาทบนยอดเขาหน่อ สมัยก่อนการคมนาคมไม่สะดวก ต้องเดินด้วยเท้าการเดินทางใช้เวลามากต้องหยุดพักแรมบริเวณเชิงเขานางพันธุรัตน์ก่อนรุ่งเช้าจึงขึ้นบนเขาหน่อแวะนมัสการพระพุทธรูปไสยาสน์ในถ้ำพระนอน จากนั้นก็จะปีนขึ้นไปบนยอดเขาปิดทองนมัสการรอยพระพุทธรูปบาทที่ประดิษฐานอยู่บนนั้น สมัยก่อนยังไม่มีทางเดินขึ้นถึงยอดเขา เวลาจะขึ้นต้องมีคนอาสาปีนขึ้นไปคนหนึ่งก่อน แล้วเอาเชือกมัดไว้กับก้อนหินใหญ่ก้อนหนึ่งบนยอดเขาจากนั้นคนอื่น ๆ ก็จะไต่เชือกตามขึ้นไป ใครขึ้นไปนมัสการปิดทองรอยพระพุทธรูปบาทบนยอดเขาได้ถือกันว่าได้กุศลแรง คนที่มาในงานนี้จึงนิยมใส่เสื้อสีแดง เพื่อจะได้มองเห็น

เห็นชัดเป็นที่สะดุดตาเวลาป็นขึ้นไปบนยอดเขา พอกกลางคืนก็นัดกันมาชุมนุมกันที่ลานโล่งซึ่งช่วยกัน
ถางเตรียมไว้ จุดใต้ตะเกียงร้องรำทำเพลงเป็นที่สนุกสนานและเป็นการสมโภชงานปิดทองไหว้พระ
ไปในตัว ใครเล่นเพลงฉ่อยได้ก็ไปรวมกลุ่มกับพวกเพลงฉ่อย ใครชอบเพลงระบำชาวไร่ ก็จับกลุ่มเล่น
กันไป ใครถนัดทางรำตัดก็ตั้งวงว่าแก๊กกันไป ใครเล่นอะไรไม่ได้ก็เป็นคนดูงานวัดเขาหน่อจึงเริ่มขึ้นนับ
แต่บัดนั้นเป็นต้นมา และมีติดต่อกันทุกปีจนกลายเป็นประเพณีจนถึงวันแรม 1 ค่ำ เดือน 5 ปีมะเมีย
พ . ศ . 2461 ผู้คนไปนมัสการปิดทองรอยพระพุทธรูปที่วัดเขาหน่อมากมายเช่นทุกปี ระหว่างที่
หลายคนไต่เชือกขึ้นไปบนยอดเขา ได้รับการขึ้นทะเบียนโบราณสถานโดยประกาศในราชกิจจานุ
เบกษา เล่ม 111 ตอนที่ 75 วันที่ 10 มีนาคม 2537

**5.1.1.4 โบราณสถานในอำเภอไพศาลีมีโบราณคดีได้รับการขึ้นทะเบียนจากกรม
ศิลปากร จำนวน 5 แห่ง กล่าวคือ โศกพระยาเผาเข้า เมืองอภัยเวสาลี โศกเศรษฐี ตึกอึกา เมือง
ประจำ**

1) โศกพระยาเผาเข้า ตั้งอยู่ห่างจากเมืองโบราณสถานเวสาลีไปทางตะวันออกเป็น
ระยะทาง 3 กิโลเมตรสภาพของแหล่งเป็นเนินดินขนาด 20*20*3.5 เมตร ด้านบนของเนินดิน
ตั้งกล่าวปรากฏแนวศิลาแลงลักษณะคล้ายกำแพงสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดกว้างประมาณ 6 เมตร ยาว
12 เมตร สูง 0.4 เมตรภายในกำแพงดังกล่าวมีอาคารก่ออิฐบล็อกอยู่ด้านใน จากคำบอกเล่าและ
การศึกษาตำแหน่งเกือบกึ่งกลางระหว่างเมืองโบราณเวสาลีและสำนักสงฆ์พระพุทธรูปไพศาลี อัน
เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปที่เชื่อถือกันว่าสร้างขึ้นสมัยพระนารายณ์และนอกจากนั้นในสมัย
บรรพกาลบริเวณเนินโบราณสถานแห่งนี้ได้เป็นที่ประกอบพิธีเผาข้าวได้รับการขึ้นทะเบียน
โบราณสถานโดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม 2478 2)
เมืองอภัยเวสาลีหรือเมืองเก่าเวสาลี จากการสำรวจของกรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ.2511 พบว่าเป็นเมือง
สี่เหลี่ยมผืนผ้า มุมมน มีกำแพงดิน 2 ชั้น มีคูเมืองคันกลาง ยาวประมาณ 700 เมตร กว้าง 500
เมตร สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยทวารวดี บริเวณที่ตั้งชุมชนเป็นที่ราบลุ่มมีทางน้ำไหลผ่าน จาก
การขุดแต่งใน พ.ศ.2539 พบว่า โบราณสถานซึ่งอยู่บริเวณด้านตะวันออกของเมืองเป็นศิลปะสมัย
อยุธยาตอนปลาย ประกอบด้วยอุโบสถ มณฑป วิหาร เจดีย์ และผลจากการศึกษาหลักฐานชั้นดิน
ทางโบราณคดี พบว่า ก่อนการสร้างโบราณสถาน กลุ่มเมืองเก่าเวสาลีแห่งนี้ ได้มีชุมชนตั้งหลักแหล่ง
อยู่ก่อนแล้ว เป็นชุมชนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ซึ่งได้มีการพัฒนาเข้าสู่การเป็นชุมชนคู
น้ำคันดินในสมัยทวารวดี ได้รับการขึ้นทะเบียนโบราณสถานโดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา
เล่ม 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม 2478 3) วัดโคกเตือสร้างขึ้นประมาณ พ.ศ.2335 ในยุคสมัย
ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช แต่ผู้เฒ่าผู้แก่ได้เล่ากันว่าน่าจะตั้งเป็นวัดมา
นานแล้วเพราะในเขตบริเวณนี้เคยตกเป็นเมืองขึ้นของเมืองหงสาวดีมาก่อน โดยมีรูปปั้นหงส์เนื้อ
สำริดเป็นสัญลักษณ์ว่าเป็นเมืองขึ้นของหงสาวดีปัจจุบันชำรุดสูญหายไปแล้วมีนามตามชื่อหมู่บ้าน
เดิมว่า "วัดโพธิ์ทองธรรมชาติ" และต่อมาภายหลังได้เปลี่ยนชื่อวัดมาเป็น วัดพังมวง เมื่อทาง
บ้านเมืองได้ตั้งเป็นบ้านโคกเตือ ก็เปลี่ยนนามวัดใหม่ว่า "วัดโคกเตือ" จนถึงปัจจุบันนี้ พระใบฎีกา
โหมดซึ่งเป็นสหธรรมกับพระครูนิวาสธรรมขันธ์(หลวงพ่อเดิม) ท่านทั้งสองได้ช่วยกันสร้างอุโบสถจน

แล้วเสร็จและยังปฏิสังขรณ์เสนาสนะของวัดโคกเตื่อ วัดโคกเตื่อได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 9 เดือนเมษายน 2466 ในรัชสมัยสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 มีภิกษุจำพรรษาตลอดปี ทางวัดได้เปิดโรงเรียนพระปริยัติธรรมพ.ศ.2500-2559 ได้รับการขึ้นทะเบียนโบราณสถานโดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม 2478

5.1.1.6 โบราณสถานในอำเภอท่าตะโก

1. โบราณสถานเขาศีลคีลี ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 3 บ้านตุ๊กแก ตำบลดอนคา ห่างจากที่ว่าการอำเภอท่าตะโกไปราว 10 กิโลเมตร โบราณสถานตั้งอยู่บนเขาศีลคีลี ทางทิศตะวันตก ราว 8 กิโลเมตร เป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี ลักษณะเป็นเมืองคูน้ำคันดิน กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11-18 ทั้งนี้เพราะภายในเมืองยังปรากฏโบราณสถาน เรียกว่า โคกปราสาท (ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม 2478) ซึ่งอาจจะเป็นโบราณสถานสมัยเดียวกับโบราณสถานบนเขาศีลคีลี ชุมชนสมัยทวารวดีส่วนใหญ่ที่พบในเขตนครสวรรค์ มักจะมีชุมชนอยู่อาศัยต่อเนื่องมาถึงราวพุทธศตวรรษที่ 18-19 เช่น เมืองจันทเสน เมืองบน

ลักษณะสถาปัตยกรรมของโบราณสถานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาด 7 x 7 เมตร มีขุด้านทิศตะวันออกขนาด 3 x 7 เมตร ฐานชั้นล่าง ก่อด้วยศิลาแลงและเสริมอิฐด้านบนผนัง ฐานศิลาก่อสูง 1.50 เมตร และก่อเป็นกรอบ ส่วนด้านในถมด้วยดิน หิน และเศษอิฐ ขนาดอิฐ 17 x 34 x 7 ซม. และ 14 x 32 x 7 ซม. ลักษณะผนังของโบราณสถานเหลืออยู่ราว 2 เมตร ส่วนบนพังทลายลงหมด อย่างไรก็ตามลักษณะรูปแบบสถาปัตยกรรมในแผนผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม เป็นรูปแบบพระปรางค์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 โดยสันนิษฐานประกอบกับหลักฐานโบราณวัตถุสำคัญจำนวน 2 องค์ คือ

1. พระพุทธรูปนาคปรก (7 เศียร) ศีลาทราย ด้านล่างของชนดนาคมีเศียรสำหรับประกบกับฐาน ขนาดหน้าตัก 50 ซม. สูง 1 เมตร
2. พระพุทธรูปนาคปรก ปางสมาธิ ศีลาทราย ขนาดหน้าตัก 40 ซม. สูง 80 ซม. มีจารึกอักษรขอมที่ฐานขนาดด้านหน้า 30

5.1.1.7 โบราณสถานในอำเภอตากาลี

อยู่ในเขตตำบล จันทเสนอำเภอตากาลี พบจากภาพถ่ายทางอากาศเมื่อปี พ.ศ. 2509 บริเวณที่ตั้งเมืองเป็นที่ราบสูงกว่าที่ราบเจ้าพระยา สูงกว่าระดับน้ำทะเลประมาณ 12 เมตร เป็นรูปวงกลม มีคูน้ำล้อมรอบแต่ไม่มีกำแพงดิน มีขนาดกว้างประมาณ 700 เมตร ยาวประมาณ 800 เมตร นอกคูเมืองทางทิศตะวันออก มีแอ่งน้ำขนาดกว้างประมาณ 170 เมตร ยาวประมาณ 240 เมตร เรียกว่าบึงจันทเสน จากขอบบึงทางทิศใต้ มีคันดินกว้างประมาณ 20 เมตร ยาวประมาณ 4 กิโลเมตร ทอดตัวตรงไปทางทิศตะวันออก จากการขุดค้นพบว่าเมืองจันทเสน มีชุมชนอาศัยอยู่ถึง 6 สมัยด้วยกัน ตั้งแต่ยุคโลหะจนถึงสมัยทวารวดีตอนปลาย รวมเวลากว่าพันปี คือตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 4 จนถึงประมาณพุทธศตวรรษที่ 16 ได้พบเศษเครื่องปั้นดินเผาเป็นจำนวนมากที่มีการประดับลวดลายบนภาชนะ ส่วนมากอยู่ในสมัยทวารวดี นอกจากนี้ยังพบจารึกบนก้อนดินเผาโดยจารึกด้วยอักษรปัลลวะเป็นภาษาสันสกฤต

5.1.1.8 โบราณสถานในอำเภอพยุหะคีรี

1. วัดพระพรางค์เหลือง ตั้งอยู่ในเขตหมู่ที่ 1 ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี บริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ห่างจากเมืองบน บ้านโคกไม้เดนทางทิศตะวันตกราว 500 เมตร แนวถนนเลียบบแม่น้ำได้แบ่งพื้นที่โบราณสถานออกจากบริเวณวัด จากการสำรวจพบว่าเป็นโบราณสถานก่ออิฐถือปูนขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ราว 15 เมตร สูง 5 เมตร ส่วนบนพังทลายไปแล้ว ขนาดอิฐกว้าง 16 ซม. ยาว 30 ซม.หนา 6 ซม. บริเวณเนินเจดีย์ได้พบพระซังหิน ขนาด 12 x 70 x 110 ซม. มีรูขนาด 8 ซม. ด้านทิศตะวันออกของเจดีย์มีอุโบสถก่ออิฐถือปูน หลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้องดินเผา ขนาดกว้าง 6.90 เมตร ยาว 10.50 เมตร ผนังหนา 50 ซม. สูง 75 ซม. มีประตู 2 แห่ง พื้นปูกระเบื้องดินเผาขนาด 29 x 29 ซม. หนา 2 ซม. ส่วนหน้าบันพื้นปูนปั้นประดับด้วยเครื่องเบญจรงค์และเครื่องถ้วยจีน

5.2 การบริหารจัดการและการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนในจังหวัดนครสวรรค์

การจัดกิจกรรมในงานประจำปีของสองวัดที่ผู้วิจัยนำเสนอมานี้ ถือเป็นจุดหลักในการจัดการให้เห็นภาพลักษณ์ที่ชัดเจนคือกิจกรรมที่จัดทุกปีมีชุมชนมากมายมามีส่วนร่วมให้เกิดการท่องเที่ยวทั้งในภูมิภาคและระดับประเทศ คือ วัดจอมคีรีนาคพรต มีการบริหารจัดการก็เหมือนกับวัดอื่นๆ ที่มีเจ้าอาวาสเป็นระดับเจ้าคณะอำเภอแม่เปิน มีคณะกรรมการฝ่ายต่างรวมปรึกษาหารือในการบริหารงานภายในวัด สินค้าพื้นบ้านภายในวัดหรือรอบๆวัดยังไม่มีที่ชัดเจนเนื่องจากเป็นเขตก้ำกึ่งระหว่างเขตเทศบาลนครสวรรค์กับอบต.นครสวรรค์ออกจึงไม่มีสินค้าที่โดดเด่น

จุดขายของวัดเขากบหรือระบบการบริหารของวัดวรนาถบรรพตนั้นพระเดชพระคุณพระราชาธิบดี,ดร. ได้มีการตั้งคณะกรรมการช่วยในการบริหารจัดการวัดวรนาถบรรพตพระอารามหลวง ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยซึ่งในเบื้องต้นพระเดชพระคุณและคณะกรรมการได้สำรวจการวางผังภายในวัดว่ามีสิ่งใดที่จะต้องบูรณะปฏิสังขรณ์ได้มีการทำวอร์กับแผนเพื่อการพัฒนาปรับปรุงให้วัดเป็นไปด้วยความสวยงามร่มรื่นในเบื้องต้นได้มีการจัดให้วัดมีประเพณีวัฒนธรรมการตักบาตรเทโวจากยอดเขากบซึ่งคณะกรรมการทุกท่านเห็นด้วยเนื่องจากบริเวณจากยอดเขากบลงมาถึงวัดวรนาถบรรพตเป็นชันบันได 400 กว่าขั้นซึ่งถ้ามองจากข้างล่างขึ้นไปจะเห็นเป็นภาพที่สวยงามคล้ายๆกับองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จลงจากการโปรดพุทธมารดาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งพระเดชพระคุณและคณะกรรมการได้มีมติให้จัดงานประเพณีวัฒนธรรมตักบาตรเทโวโรหณะวัดเขากบเริ่มตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2557 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันนี้งานประเพณีของวัดกบได้มีชื่อเสียงติดอันดับต้นๆในประเทศไทยในแต่ละปีก็จะมีหน่วยงานราชการหน่วยงานเอกชนได้มาเข้าร่วมกิจกรรมดังกล่าวถ้าสืบค้นดูในอินเทอร์เน็ตของวัดวรนาถบรรพตจะเห็นภาพกิจกรรมที่พุทธศาสนิกชนได้มันเป็นภาพที่สวยงามมากไม่แพ้วัดสังกัสคีรีจังหวัดอุทัยธานีเลยทีเดียว

5.3 การส่งเสริมสร้างเครือข่ายชุมชนในการจัดการแหล่งประวัติศาสตร์โบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์

แต่ละอำเภอพยายามเสริมสร้างเครือข่ายทั้งการจัดกิจกรรมให้เป็นประจำปีในแต่ละแห่ง และการใช้โซเชียลในการสร้างเครือข่ายประชาสัมพันธ์กิจกรรมของวัด กล่าวคือวัดจอมคีรีนาคพรต ในส่วนของวัดนี้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการช่วยกันพัฒนาวัด ผู้นำชุมชนและองค์กรต่างๆ มีความสามัคคีกันร่วมแรงร่วมใจดูแลวัดให้เป็นศูนย์รวมใจของชุมชน โบสถ์เทวดาสถาสร้างตั้งอยู่บนยอดเขาทุก วันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 12 ของทุกปีทางวัดได้เชิญหน่วยงานที่อยู่รอบๆวัดได้ร่วมกันประชุมจัดงาน ประจำปีซึ่งมีถึง 10 วัน 10 คืนด้วยกัน กล่าวคือจะมีงาน "ไหว้พระปิดทองวัดจอมคีรีนาคพรต" ใน วันนั้นทุกคนที่มาร่วมงาน จะได้กราบไหว้ปิดทองพระประธานในอุโบสถเทวดาสถาสร้าง เพื่อขอพรให้ เป็นศิริมงคลแก่ตน อีกทั้งมีการละเล่นของกินของใช้มาจัดจำหน่ายบริการมากมาย

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการวัดวรนาถบรรพตจังหวัดนครสวรรค์นั้นใน เรื่องของการบริหารจัดการมีคณะกรรมการที่ประเทศพระคุณเจ้าอาวาสได้แต่งตั้งให้บริหารจัดการ เป็นไปด้วยความเรียบร้อยโปร่งใสตรวจสอบได้ในเรื่องของหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องส่วนใหญ่จะได้รับความอนุเคราะห์จากหน่วยงานต่างๆ ที่มาร่วมกิจกรรมตักบาตรเทโวโรหณะวัดเขากบเป็นจำนวนมากไม่ว่าจะเป็นส่วนราชการมีผู้ว่าราชการจังหวัดนครสวรรค์เป็นประธานหน่วยงานการศึกษา หน่วยงานต่างๆในนครสวรรค์ต่างร่วมด้วยช่วยกันทำให้กิจกรรมประเพณีวัฒนธรรมตักบาตรเทโววัด เขากบมีความอลังการสวยงามประดับตกแต่งรวมทั้งริ้วขบวนในการตักบาตรเป็นไปด้วยความ สวยงามเป็นระเบียบเป็นอย่างมากซึ่งทำให้ภาพลักษณ์ตรงนี้สร้างความมีชื่อเสียงเรื่องการตักบาตร เทโวโรหณะได้ขจรกระจายไปทั่วประเทศก็มีญาติโยมจากต่างจังหวัดได้เข้ามาร่วมกิจกรรมตักบาตร เทโวของวัดเขากบมากมายดังจะเห็นได้ภาพถ้าเราดูจากอินเตอร์เน็ตหรือเว็บไซต์ของวัดวรนาถ บรรพต

วัดพันลานใต้(ถ้ำเนินพระปรางค์) เป็นวัดธรรมยุติ ทุกปีทางวัดโดยคณะกรรมการจะจัดให้ มีการบวชชีพราหมณ์และสวดมนต์เดินจงกรมรอบวิหารดังกล่าว คืนวันหนึ่งระหว่างที่กำลังนั่งสมาธิรอบวิหารได้เกิดเหตุอัศจรรย์มีลำแสงพวยพุ่งขึ้นจากกลางวิหารลอยไปเหนือขอบฟ้าแล้วจาง หายไป ในมีส่วนร่วมของชุมชนนั้นวัดมีการบริหารจัดการทางวัดได้มีการก่อสร้างพระพุทธรูปปาง ไสยาสน์ยาว 20 เมตรด้วยปูนปั้นจำนวนหนึ่งองค์และจัดให้มีกิจกรรมปฏิบัติธรรมในวันสงกรานต์ และสงฆ์พระพุทธรูปไสยาสน์เป็นประจำทุกปี อีกทั้งได้ติดต่อประสานงานกับกรมศิลปากรในการมา สำรวจเพิ่มเติมว่าวิหารดังกล่าวมีรูปทรงแบบใดและจะสามารถของบประมาณในการพัฒนาให้เห็น ค่าโครงเดิมได้หรือไม่ถ้าได้จะเป็นสถาปัตยกรรมที่ทรงคุณค่าต่อชุมชนในพื้นที่อำเภอชุมแสงสามารถ ประชาสัมพันธ์เป็นแหล่งท่องเที่ยววิถีพุทธให้ประชาชนทั่วไปได้ศึกษาเรียนรู้วัฒนธรรมทางศิลปะใน อนาคตสืบต่อไป

วัดเกยไชยเหนือให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัดนครสวรรค์ สำนักงานการท่องเที่ยว แห่งประเทศไทยจึงให้การสนับสนุนในการสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ เพิ่มขึ้นอีกหลังหนึ่ง ชื่อว่า "พิพิธภัณฑ์ต้นน้ำ" รวมถึงการปรับปรุงภูมิทัศน์โดยรอบ ปัจจุบันพระครูนิทานบุญญาภิวัฒน์ เจ้า คณะอำเภอชุมแสงและเจ้าอาวาสวัดเกยไชยเหนือได้มีการประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐและ เอกชนรวมทั้งคณะสงฆ์ได้มีมติในการร่วมกันสร้างพิพิธภัณฑ์ไ้อ่างเกยไชยโดยการสร้างรูปไ้อ้เข้าตัว

ใหญ่นอนอยู่บนพิพิธภัณฑสถานดังกล่าวเพื่อเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนให้เป็นที่ศึกษาเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ของไต่ต่างเกยไชยและพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวในอนาคต

วัดจันเสนนั้น มีการจัดการด้านการประชาสัมพันธ์ของพิพิธภัณฑสถาน ถือเป็นงานที่สำคัญในการแจ้งข้อมูลข่าวสารในการดำเนินกิจกรรมของพิพิธภัณฑสถานถือเป็นการบริการให้แก่ผู้คนที่มาชมชมในท้องถิ่นและนอกท้องถิ่นได้รับทราบข่าวสารของพิพิธภัณฑสถานและเข้าร่วมกิจกรรมนอกจากนั้นยังสามารถใช้เทคโนโลยีเว็บไซต์ Facebook line YouTube ในสื่อสังคมออนไลน์ช่วยในการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์กิจกรรมงานต่างๆ 2 เดือนของวัดจันเสนอีกด้วย

ในด้านของที่ระลึกพิพิธภัณฑสถานตั้งอยู่ภายในวัดจันเสนยังมีกิจกรรมจำหน่ายของที่ระลึกสร้างรายได้ให้เกิดภายในชุมชนเกิดการเรียนรู้เช่นกลุ่มงานอาชีพทำงานให้กับพิพิธภัณฑสถานเพื่อเป็นรายได้ให้กับคนในท้องถิ่นในการจำหน่ายของที่ระลึกการบริหารแบบครบวงจรดังจะเห็นได้จากบุคคลที่มาเที่ยวในพื้นที่ดังกล่าวจะได้ของที่ระลึกกลับไปถ้าได้ไป 1 ชิ้นจะถือได้ว่ามันเป็นตัวแทนของชุมชนของพิพิธภัณฑสถานผ้า 1 ชิ้นมาจากไหนทำมาจากไหนซื้อมาจากไหนก็จะได้รับคำตอบว่าซื้อมาจากพิพิธภัณฑสถานสวยหรือไม่ก็จะมีคำตอบว่าลองไปดูซิว่ามันจะสวยตามที่เราเห็นหรือเปล่ามันก็ได้เรื่องของการประชาสัมพันธ์เรื่องของการผูกมิตรไมตรีด้วยเพราะว่านอกจากมาซื้อแล้วกลับไปเลยแต่ก็ต้องมีการนั่งคุยซักถามว่าถ้าได้มาอย่างไรมีวิธีการทำอย่างไรมันก็เป็นปฏิสัมพันธ์ซึ่งผู้วิจัยมองว่าการปฏิสัมพันธ์มันเป็นเรื่องของการสร้างมิตรไมตรีมากกว่าการซื้อขายตรงนี้

เรื่องของการบริการนำชมในเบื้องต้นพิพิธภัณฑสถานควรมีเส้นทางในการนำชมออกเป็นส่วนๆเพื่อให้สะดวกในการเล่าถึงประวัติความเป็นมาของท้องถิ่นมีแผนที่แสดงห้องนิทรรศการมีการจัดการจำหน่ายของที่ระลึกเพื่อหารายได้ในการพัฒนาบำรุงรักษาพิพิธภัณฑสถานเป็นสิ่งของที่เป็นอย่างที่เห็นได้จากคำสนทนาของนักท่องเที่ยวที่มาดูก็อาศัยเจ้าหน้าที่ในพิพิธภัณฑสถานได้อธิบายให้บริการให้การต้อนรับผู้มาเยือนมาศึกษาและอธิบายนำชมต่างๆรวมถึงเมืองโบราณจันเสนด้วยอีกครั้งยุวมัคคุเทศก์เขาสามารถอธิบายได้หมดเลยซึ่งถือว่าเป็นความพร้อมของชุมชนพิพิธภัณฑสถานที่สามารถสร้างกลุ่มยุวมัคคุเทศก์นี้ให้มีส่วนร่วมในการประชาสัมพันธ์แจ้งข้อมูลข่าวสารของพิพิธภัณฑสถานอีกด้วย

การมีส่วนร่วมของชุมชนไพศาลีเกิดขึ้นด้วยความร่วมมือของประชาชนในอำเภอไพศาลีองค์กร หน่วยงาน ตั้งแต่ระดับจังหวัด อำเภอ ตำบล ท้องถิ่น ร่วมมือร่วมแรงจากบุคคลทุกฝ่ายข้าราชการ การเมือง การบ้าน พระสงฆ์องค์เจ้า ครูบาอาจารย์ ผู้เฒ่า ผู้อาวุโสในชุมชน ชื่องาน “ส่งเสริมท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ย้อนรอยเมืองเก่าเวสาลี” (15-16 กรกฎาคม ๒๕๖๑ ณ ลานวัฒนธรรมโบราณสถานเมืองเก่าเวสาลี หมู่ 5 ต.สำโรงชัย อ.ไพศาลี จ.นครสวรรค์)

เขาหน่อ ปัจจุบัน อบต.บ้านแดนพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยสร้างศาลาไว้ชมค้างคาวไว้บริการนักท่องเที่ยว โดยเฉพาะวันเสาร์-อาทิตย์ จะมีผู้คนที่มาชมค้างคาวและรับประทานอาหารค่ำ มีชาวบ้านนำอาหารมาจำหน่ายไว้บริการ เมื่อครั้งพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5

เสด็จภาคเหนือทางชลมารคสายแม่น้ำปิง ได้เคยเสด็จประพาสบริเวณเขาหน่อเมื่อปี 2449 เขาหน่อเป็นเขาหินปูนที่มีวัดและโรงเรียนอยู่เชิงเขา ปัจจุบันโรงเรียนร้างไปแล้ว

6. อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเพื่อศึกษา การเสริมสร้างเครือข่ายชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีจังหวัดนครสวรรค์ ผู้วิจัยจึงขออภิปรายผลประเด็นที่สำคัญ ตามวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

5.2.1 การจัดทำฐานข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์ ได้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับโบราณคดีในส่วนของวัดและชุมชนที่ได้ครอบครองพื้นที่ในอำเภอต่างๆในจังหวัดนครสวรรค์ จำนวนพื้นที่ในการเป็นฐานข้อมูล คือ พื้นที่แหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์ จำนวน 41 แหล่งคือ 1.อำเภอเมืองฯ จำนวน 8 แหล่ง, วัดกระดังงา, วัดจอมคีรีนาคพรต, วัดช่องลม, เมืองพระบาง, วัดเขากบ, วัดบน, แหล่งโบราณคดีบ้านคลองกระดาน, บ้านทัพชุมพล 2.อำเภอชุมแสง จำนวน 2 แหล่ง วัดถ้ำเนินพระปรางค์, วัดเกษไชโยเหนือ 3.อำเภอบรรพตพิสัย จำนวน 2 , ดงแม่นางเมือง, เขาหน่อ เขาแก้ว, 4.อำเภอไพศาลี จำนวน 7 แหล่ง โศภนประยาเผาเข้า, เมืองอโยธยาวิ (เมืองอภัยศาลี), วัดหลวงพ่อดำ, วัดโพธิ์ประสาท, เขาสอยดาว, บ้านสำโรงชัย, รอยพระพุทธบาทไพศาลี 5.อำเภอโกรกพระ จำนวน 5 แหล่ง วัดท่าซุด, วัดบางประมง, วัดบางมะฝ่อ, วัดเกาะหงษ์, วัดหนองปลาแห้ง 6.อำเภอตากฟ้า จำนวน 4 แหล่ง ถ้ำพระ, เนินโบราณสถานบ้านพูนิมิต, แหล่งโบราณคดีบ้านพุ่ม่น, วัดถ้ำพรสวรรค์ 7.อำเภอท่าตะโก จำนวน 3 แหล่ง, บ้านดอนคา, แหล่งโบราณคดีบ้านเขาล้อ, บ้านหัวถนนกลาง, 8.อำเภอตากาลี จำนวน 2 แหล่ง , บ้านโคกจันเสน, แหล่งโบราณคดีบ้านบ่อดินขาว 9.อำเภอพยุหะคีรี จำนวน 7 แหล่ง กลุ่มโบราณสถานโคกไม้เดน, วัดพระปรางค์เหลือง, , แหล่งโบราณคดีบ้านเขาบ่อพลับ, วัดสระทะเล, แหล่งโบราณคดีโคกสำริด, เมืองโบราณคูเมือง, เขาสะพานสง 10.อำเภอเก้าเลี้ยว จำนวน 1 แหล่ง วัดมหาโพธิ์ได้รวมทั้งสิ้น จำนวน 41 แหล่ง

5.2.2 การบริหารจัดการและการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนในจังหวัดนครสวรรค์

ในแต่ละอำเภอมียุทธศาสตร์ที่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ส่วนแรกคือ วัฒนธรรมประจำจังหวัด สำนักงานพระพุทธศาสนา สำนักงานการท่องเที่ยวประจำจังหวัด ส่วนราชการอื่นๆที่อยู่ในพื้นที่แต่ละอำเภอ โดยเฉพาะการสร้างเครือข่ายจิตอาสาโบราณคดีที่จะร่วมด้วยช่วยกันรักษาโบราณสถานให้คงอยู่ในพื้นที่แม้จะยังไม่ได้มีงบประมาณในการปรับปรุง ก็ควรที่จะอนุรักษ์ไว้เป็นสมบัติชาติให้ลูกหลานได้เรียนรู้ความเป็นมาเป็นไปของสมบัติชาติบ้างก็ยังดี

5.2.3 การส่งเสริมสร้างเครือข่ายชุมชนในการจัดการแหล่งประวัติศาสตร์โบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์

กิจกรรมหลักๆในแต่ละชุมชนที่ได้ลงพื้นที่วิจัยนั้นได้รับข้อมูลที่เป็นประโยชน์ กล่าวคืออย่างแรกในชุมชนเมืองก็มีประเพณีวัฒนธรรมที่จะประชาสัมพันธ์เชิงวิถีพุทธคือ พิธีตักบาตรเทโวโรหณะวัดวรนาถบรรพต ถือได้ว่าเป็นอีกปรากฏการณ์ด้านวิถีพุทธที่สามารถนำมาเป็นการท่องเที่ยว

เชิงวัฒนธรรมได้เกิดการสร้างรายได้กระจายรายได้เป็นอย่างดี งานประจำปีวัดจอมคีรีนาคพรตหรือวัดโบสถ์เทวดาสร้างถือเป็นอีกกิจกรรมที่สามารถสร้างเครือข่ายในการท่องเที่ยววิถีพุทธอีกช่องทางหนึ่งนอกจากความเชื่อเรื่องเทวดาแล้วยังสามารถสร้างรายได้ให้กับชุมชนในพื้นที่ได้อีกทางหนึ่งด้วย

7. ข้อเสนอแนะ

ก. ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัยการศึกษาครั้งนี้พบว่า

1. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรตั้งงบประมาณในการส่งเสริมการท่องเที่ยววิถีพุทธและงบประมาณในการซ่อมแซมสมบัติชาติให้เป็นที่รู้จักของคนทั่วไป
2. การปลูกฝังด้านจิตอาสาในแต่ละพื้นที่ต้องมีเครือข่ายในทุกอำเภอในการป้อนข้อมูลข่าวสารด้านต่างๆ

ข. ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยต่อไป

1. ศึกษาภูมิปัญญาในพุทธศิลปะของโบราณสถานจังหวัดนครสวรรค์
2. ศึกษาสภาพปัญหาการอนุรักษ์โบราณสถานที่ได้รับการขึ้นทะเบียนจากกรมศิลปากรสมัยทวารวดี
3. ศึกษาพฤติกรรมของชุมชนที่มีต่อการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยววิถีพุทธ

เอกสารอ้างอิง

สายันต์ ไพรชาญจิตร, การฟื้นฟูพลังชุมชนด้วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์:แนวคิดวิธีการและประสบการณ์จากจังหวัดน่าน, กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547.

<http://www.panyathai.or.th/wiki/index.php/%E0%B9%82%E0%B8%9A%E0%B8%A3%E0%B8%B2%E0%B8%93%E0%B8%84%E0%B8%94%E0%B8%B5> เข้าถึงข้อมูลวันที่ 13 กันยายน 2556.